

Ze života JČsMF

Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, Vol. 44 (1999), No. 4, 338--351

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/141012>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 1999

Institute of Mathematics of the Academy of Sciences of the Czech Republic provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This paper has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://project.dml.cz>

jubilea zprávy

K SEDMDESÁTÝM NAROZENINÁM
PROFESORA VÁCLAVA DUPAČE

Můj vážený učitel a kolega prof. RNDr. Václav Dupač, DrSc., se narodil 4. listopadu 1929 v Praze, a tak nezbývá než připustit, že duchem i tělem *věčný mladík* katedry pravděpodobnosti a statistiky (KPMS) MFF UK v Praze se tento podzim stává navíc i jejím *velebným kmetem*. O životě a díle tohoto předního českého matematika by bylo možno napsat i monografii, pro mne je ctí a milou povinností připomenout alespoň to podstatné.

Václav Dupač maturoval na reálném gymnáziu na Vinohradech v roce 1949, svá univerzitní studia matematiky ukončil na tehdy právě založené Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze v roce 1953. Jeho vědecká aspirantura pod vedením prof. dr.

L. Truksy byla zaměřena do oblasti stochastické dynamiky a šťastně zvolené téma disertace — *stochastické aproximační metody* — se stalo hlavním tématem celoživotní vynikající vědecké kariéry mého vzácného kolegy. Ještě jako aspirant odešel Václav Dupač v roce 1957 do Ústavu pro výzkum radioelektroniky v Opočinku a poté z příčin kádrové *nedokonalosti* do Početnické služby v Pardubicích. Ku prospěchu nás, tehdejších posluchačů statistiky na MFF KU, byl Dupač v roce 1959 povolán opět na fakultu a my jsme mohli navštěvovat jeho krásné a moderní přednášky o Markovových procesech. Tyto přednášky daly později vzniknout dodnes používané dvojici skript [16] a [17].

Trvalo dlouho, až do roku 1968, než se kolega Dupač, tehdy již mezinárodně uznávaný vědec, mohl habilitovat. Bylo to v době, kdy vedoucím KPMS byl prof. J. Hájek, jeden z tehdy předních světových badatelů v teoretické statistice. Hájek záhy rozeznal Dupačův vědecký a učitelský talent, a tak se Václav Dupač stal nejbližším spolupracovníkem našeho tehdejšího uznávaného šéfa. Prvním dítkem této spolupráce je dodnes velmi ceněná monografie [10], založená na původním českém textu [7], která originálně analyzuje možnosti využití stochastických metod v přírodních i technických vědách. Společné články [11] a [12] však již nepochybně patří k vrcholům Dupačovy vědecké tvorby. Ve velmi často citované práci [11] nalézáme hluboké zobecnění Chernoffovy-Savageovy věty o asymptotické normalitě dvouvýběrové pořadové statistiky při nekontiguitních alternativách, práce [12] nabízí cenné důsledky tohoto výsledku pro případ dvouvýběrového Wilcoxonova testu v situaci nikoliv nutně hladkých skórových funkcí. S neparametrickou statistikou se Dupač rozloučil pěkným výsledkem [13], který analyzuje asymptotickou normalitu lineárních pořádkových statistik. Pozdější hájkovské publikace [15], [34] a hlavně [43] z pera Václava Dupače jsou nejen vděčnými vzpomínkami na přítele a kolegu, poskytují také hlubokou a inspirativní analýzu Hájkova díla. Byl to také Dupač, kdo v roce 1980 připravil k vydání a částečně i dopsal poslední Hájkovu monografii *Sampling from Finite Population*, Marcel Dekker, New York (1981).

V letech 1969–70 a 1971–73 působil Václav Dupač jako vedoucí katedry, po odchodu Jaroslava Hájka v roce 1974 se stává na dlouhou dobu její klíčovou vědeckou i učitelskou osobností. Kvalitní vědecká práce přivolala lichotivá pozvání na zahraniční univerzity, byl hostujícím profesorem na univerzitě v Duisburgu v roce 1991 a East Lansingu v roce 1994, zvaným řečníkem na významných mezinárodních konferencích (např. Bloomington 1969, Wisla 1975, Oberwolfach 1978, 1982, Bad Honnef 1982, Lunteren 1979), členem redakčních rad časopisů CMUC a Statistics a členem evropského výboru významné Bernoulliovy společnosti. Byl dlouholetým a také posledním předsedou komise pro obhajoby kandidátských disertací v oboru pravděpodobnost a matematická statistika. Obětavě též pracoval pro JČSMF, v letech 1976–1979 působil jako předseda matematického oddělení pražské pobočky, je zasloužilým členem této společnosti od roku 1984. Přicházejí i významná ocenění: V roce 1984 byla Václavu Dupačovi udělena prestižní hodnost *Fellow of the Institute of Mathematical Statistics*, kterou jsou dekorováni pouze matematici skutečně významní v některém ze stochastických oborů. V roce 1986 mu byla udělena hodnost doktora fyzikálně-matematických věd, v roce 1993 byl po zásluze jmenován profesorem matematiky.

Po roce 1989 našly Dupačovy odborné i organizační schopnosti a vzácná integrita osobnosti široké uplatnění ku prospěchu oboru i fakulty. Stává se členem, později čestným členem její vědecké rady, členem matematické části české akreditační komise. Pracoval v grantové agentuře ČR, významné je jeho působení v oborové radě našich doktorandských studií, byl prvním předsedou této rady. Při tom všem dokázal v těchto letech vykonat mnoho práce vědecké i odborné. Publikace [41], [42], [39], [40], [43] i [44] jsou toho dokladem, první dvě jsou navíc po vědecké stránce jedním z vrcholů Dupačova výzkumu v oblasti stochastických aproximací. Po zásluze se Václav Dupač stává v letošním roce emeritním profesorem Karlovy univerzity.

V. Dupač byl a je vynikající učitel, jeho zásluhou je výuka pravděpodobnosti a stochastických procesů na MFF UK již od 60. let na úrovni srovnatelné s nejlepšími světovými

univerzitami. Své přednášky připravuje do podrobností, je schopen vyložit i obtížné partie srozumitelně, se značnou matematickou elegancí. Jeho výuka se opírá o důkladnou znalost celého komplexu matematiky. Je nás opravdu mnoho mezi matematiky, fyziky, . . . , kteří si vděčně vzpomeneme na chvíle, kdy Dupač odložil svou vlastní práci a se zaujetím se věnoval našim odborným problémům. Tato ochota i zaujetí stojí za mnoha našimi publikacemi.

Důležitou součástí literární tvorby prof. Dupače jsou učební texty. Učebnice [25], [36], [39] a [40] kvalitně zaplnily *pravděpodobnostní vakuum* v české středoškolské matematice. O významu skript [16] a [17] pro výuku na fakultě jsme již hovořili, byl potvrzen reedicí v roce 1980. Jsem si jist, že také učebnice [44] se stane na dlouhou řadu let základním textem pro výuku statistiky a pravděpodobnosti na MFF KU. Jedním z důležitých impulsů pro rozvoj našeho oboru byl tvůrčí překlad krásné učebnice A. Rényi [21], který zde citujeme, snad vůbec poprvé se jmény překladatelů¹⁾.

Velké úsilí V. Dupač věnuje výchově doktorandů. Bylo jich 13, připomeňme jména jako T. Čipra, T. Fiala, I. Frolíková, J. Hurt, P. Charamza, F. Král, C. Lenárt, M. Malý, Z. Prášková a J. A. Víšek. Výstupem vědecké výchovy u V. Dupače byly kvalitní publikace v dobrém časopise (viz třeba [14] nebo [30]).

Vědecká činnost V. Dupače významně zasahuje do mnoha oblastí matematické statistiky a teorie pravděpodobnosti. O Dupačových výsledcích týkajících se *asymptotické normality pořádkových statistik* jsem již referoval v souvislosti s jeho spoluprací s Jaroslavem Hájkem. Z příspěvků ke *klasické teorii statistických odhadů* připomeňme například práce [3] a [22], ve kterých jsou konstruovány originální odhady parametrů normálního rozdělení a parametrů „kosinové regrese“. Bez komentáře též připomínám Dupačovy exkurze do simulačních postupů v [6],

¹⁾ RNDr. M. Jiřina, DrSc., vynikající český „pravděpodobnostník“ z MÚ ČSAV v Praze, emigroval ještě předtím, než kniha vyšla a „nemohlo“ tedy být jeho jméno zmíněno. Z pochopitelných důvodů nepovažoval V. Dupač za možné, aby byl on sám prezentován jako překladatel.

do klasické teorie pravděpodobnosti v [38] i zcela nedávnou do časových řad v práci [45].

V oblasti, kterou s jistou licencí nazývám *stochastická geometrie*, nalézáme dva skutečně důležité výsledky. V práci [1] je uvažována stochastická verze klasické úlohy o počtu $A(x)$ bodů celočíselné mříže uvnitř kruhu o poloměru \sqrt{x} . V této úloze jsou známy horní a dolní odhady řádu funkce $A(x)$. Dupač uvažuje náhodný výběr bodů, který protíná každý čtverec mříže v právě jednom bodě, a nalézá přesný řád funkce $A(x) - \pi x$. Práce [26] má výrazně geometrický charakter, je inspirována konkrétním problémem v jaderné fyzice při aplikaci postupů automatického rozpoznávání obrazců. Je pozorováno Poissonovo pole kruhů, které se mohou překrývat, lze však měřit pouze některé parciální geometrické veličiny výsledného obrazce. Dupač našel netriviální a účinnou metodu odhadu intenzity zmíněného Poissonova pole, střední hodnoty a rozptylu náhodných poloměrů zde vystupujících kruhů.

Trvalým a nejvýznamnějším tématem Dupačovy publikační činnosti jsou však již zmíněné *stochastické aproximace*. Jde o iterační postupy sloužící k nalezení nulového bodu (maxima, minima) funkce M , není-li tato funkce známa a lze-li její hodnoty zjišťovat ve zvolených bodech pouze s náhodnými chybami. Newtonovy iterace $x_{t+1} = x_t - [M'(x_t)]^{-1}M(x_t)$ směřující k nulovému bodu funkce M jsou tedy nepoužitelné, protože nejsme schopni pozorovat hodnoty derivace $M'(x_t)$. H. Robbins a S. Monro v roce 1951 (Ann. Math. Statist. 23, 400 až 407) jako první navrhli a vyšetřovali konvergenci iterací $X_{t+1} = X_t + a_t Y_t$, kde Y_t je hodnota $M(X_t)$ zatížená aditivní náhodnou chybou, která má nulovou střední hodnotu a která vzniká nepřesnostmi měření (a_t jsou nenáhodné konstanty s $\sum a_t = \infty$, $\sum a_t^2 < \infty$). Od roku 1952 počítáme práce spadající do oblasti stochastických aproximací a jejich aplikací na stovky (viz například bibliografii [20], kterou Dupač a Ivanov sestavili v roce 1977).

V. Dupač vstoupil do této problematiky záhy a velmi razantně svou kandidátskou prací [4], jejíž význam je potvrzen překladem AMS z roku 1963. Je zde, mimo jiné, zodpovězena otázka optimální volby konstant a_t

v Kieferově-Wolfowitzově iterační proceduře směřující k nalezení maxima funkce M . Jako vůbec první Dupač v [8] formuloval úlohu *dynamické stochastické aproximace*, která odstraňuje mnohdy velmi nerealistický předpoklad o tom, že se funkce v průběhu iterací nemění. Jednoduše řečeno dynamická úloha pořizuje iterace na základě pozorování hodnot $M(t, x) + e(t, x)$, kde $e(t, x)$ je náhodná chyba, tak, aby tyto iterace sledovaly s rozumnou přesností „pohyblivý“ nulový bod či bod maxima nebo minima. Práce [8], [9], [18], [24], [27], [41] a [42] řeší zásadní otázky konstrukce iterací, nalézají podmínky pro jejich konvergenci, vyšetřují rychlost této konvergence a asymptotickou pravděpodobnostní distribuci rozdílu iterace a skutečné hodnoty vyšetřovaného bodu v případě, že závislost $M(t, x)$ na čase t je částečně známa. Model $M(t, x) = M^0(x - \theta_t)$, kde θ_t je parametr posunutí, je jedním z možných příkladů. Jiný a opět zcela původní návrh efektivního iteračního postupu předkládají práce [29] a [31] pro situaci, kdy hodnoty funkce M lze pozorovat pouze v celočíselných bodech.

Dupač řešil i další problémy metodou stochastických aproximací: V [19] a v [35], [37] se zabýval regresními modely, ve kterých je regresor zatížen náhodnou chybou, respektive isotonními regresními modely, v práci [29] klasickým problémem *vícetukého bandity*²⁾, v [30] vyšetřuje Robbins-Monro proceduru v situaci, kdy se hledání nulový bod (bod maxima, minima) jistě nalézá v některé omezené konvexní množině, a konečně v [33] situaci, kdy pozorování jsou dostupná pouze s jistým zpožděním.

Prof. Václav Dupač patří nepochybně k zakladatelům a čelným badatelům v oblasti stochastických aproximací, je autorem významných monografických textů [20], [28] a [32]. Mezi spoluautory jeho vědeckých prací patří tak významní matematici, jako jsou J. Anděl, V. Fabian, J. Hájek a U. Herkenrath. Dupačův výzkum ve sférách matematických abstrakcí se nerealizuje bez reálné aplikace. Jeho teoretické výsledky na-

²⁾ Pro V. Dupače je typická hravost, se kterou například nedávno a spíše úspěšně zkoušel některé strategie pro hazardní hry (Black Jack) v jednom pražském kasinu.

cházejí uplatnění například při automatizovaném rozpoznávání obrazců, při plánování klinických pokusů, ... V. Dupač publikoval a publikuje pouze podstatné výsledky, jejichž počet není vykazován ve stovkách, ohlas je však zcela mimořádný, jeho vědecké práce nyní vykazují více než 150 převážně zahraničních ohlasů.

Jest mi tedy závěrem blahopřát Václavu Dupačovi nejen k sedmdesátým narozeninám, ale i poděkovat za mimořádně kvalitní vědeckou, učitelskou i organizační práci, kterou skromně a důkladně ku prospěchu fakulty, katedry i celé české matematiky po dlouhou řadu let vykonával. Jménem všech kolegů na KPMS MFF KU připojuji také ještě přání dobrého zdraví do budoucích let, pohodu při práci na katedře a dosti času pro osobní zájmy³⁾.

L i t e r a t u r a

- [1] DUPAČ, V.: *O stochastičeském vidizmeněnií odnoj problémy iz geometrii čísel*. Czechoslovak Math. J. 5 (1955), 492–502.
- [2] DUPAČ, V.: *Stochastické početní metody*. Časopis pěst. mat. 81 (1956), 55–68.
- [3] DUPAČ, V., JOSÍFKO, M.: *O jednom odhadu parametru σ normálního rozdělení*. Apl. mat. 1 (1956), 23–33.
- [4] DUPAČ, V.: *O Kiefer-Wolfowitzově aproximační metodě*. Časopis pěst. mat. 82 (1957), 47–75 (též Selected Translations in Mathematical Statistics and Probability 4, AMS, Providence, (1963), 43–69).
- [5] DUPAČ, V.: *Notes on stochastic approximation method*. Czechoslovak Math. J. 8 (1958), 139–149.
- [6] DUPAČ, V.: *Metody Monte Carlo*. Apl. mat. 7 (1962), 1–20.
- [7] DUPAČ, V., HÁJEK, J.: *Pravděpodobnost ve vědě a v technice*. Nakladatelství ČSAV, Praha 1962.
- [8] DUPAČ, V.: *A dynamic stochastic approximation method*. Ann. Math. Statist. 36 (1965), 1695–1702.
- [9] DUPAČ, V.: *Stochastic approximation in the presence of trend*. Czechoslovak Math. J. 16 (1966), 454–462.
- [10] DUPAČ, V., HÁJEK, J.: *Probability in Science and Engineering*. Academia, Praha 1967.
- [11] DUPAČ, V., HÁJEK, J.: *Asymptotic normality of simple linear rank statistics under alternatives II*. Ann. Math. Statist. 40 (1969), 1992–2017.
- [12] DUPAČ, V., HÁJEK, J.: *Asymptotic normality of the Wilcoxon statistic under divergent alternatives*. Zastos. mat. 10 (1969), 171–178.
- [13] DUPAČ, V.: *A contribution to the asymptotic normality of simple linear rank statistics*. In: *Nonparametric Techniques in Statistical Inference*, (ed. M. L. PURI), C. U. P. 1970, 75–88.
- [14] DUPAČ, V., KRÁL, F.: *Robbins-Monro procedure with both variables subject to experimental error*. Ann. Math. Statist. 43 (1972), 1089–1095.
- [15] DUPAČ, V.: *Jaroslav Hájek, 1926–1974*. Ann. Statist. 3 (1975), 1031–1037.
- [16] DUPAČ, V., DUPAČOVÁ, J.: *Markovovy procesy I*. Skripta MFF UK, SPN, Praha 1975.
- [17] DUPAČ, V.: *Markovovy procesy II*. Skripta MFF UK, SPN, Praha 1976.
- [18] DUPAČ, V.: *The continuous dynamic Robbins-Monro procedure*. Kybernetika 12 (1976), 414–420.
- [19] DUPAČ, V.: *Stochastic approximation methods in linear regression models (with consideration of errors in the regressors)*. Math. Operationsforsch. Stat., ser. Statist. 8 (1977), 107–117.
- [20] DUPAČ, V., IVANOV, V. V.: *Bibliography on stochastic approximation*. Apl. mat. 22 (1977), 134–146.
- [21] RÉNYI, A.: *Teorie pravděpodobnosti*. Překlad do češtiny V. DUPAČ a M. JIŘINA. Academia, Praha 1978.
- [22] DUPAČ, V.: *Parameter estimation in cosine regression*. Acta Univ. Carolin. 20 (1979), 3–18.
- [23] DUPAČ, V.: *O vědecké práci na katedře pravděpodobnosti a matematické statistiky*. In: *Vědecká konference MFF UK, část I. Matematika* (ed. B. NOVÁK). Univ. Karlova, Praha 1979, 70–75.

³⁾ turistika, analýza šachových partií

- [24] DUPAČ, V.: *Asymptotic normality of the continuous Robbins-Monro stochastic approximation procedure*. In: *Contribution to Statistics — Jaroslav Hájek Memorial Volume* (ed. J. JUREČKOVÁ). Academia, Praha 1979, 59–69.
- [25] DUPAČ, V.: *Pravděpodobnost pro IV. ročník gymnázií se zaměřením na matematiku*. SPN, Praha 1979.
- [26] DUPAČ, V.: *Parameter estimation in the Poisson field of discs*. *Biometrika* 67 (1980), 187–190.
- [27] DUPAČ, V.: *On the dynamic stochastic approximation*. In: *Mathematical Statistics*; Banach Center Publ. 6. Warsaw 1980, 109–110.
- [28] DUPAČ, V.: *O stochastické aproximaci*. *Kybernetika* 17 (1981) (příloha, 44 stran).
- [29] DUPAČ, V., HERKENRATH, U.: *Stochastic approximation on a discrete set and the multi-armed bandit problem*. *Comm. Statist. Sequential Anal.* 1 (1982), 1–25.
- [30] DUPAČ, V., FIALA, T.: *Stochastic approximation on a bounded convex set*. In: *Mathematical Learning Models — Theory and Algorithms* (ed. U. HERKENRATH, D. KALIN, W. VOGEL). *Lecture Notes in Stat.* 20, Springer, New York, Berlin 1983, 26–32.
- [31] DUPAČ, V., HERKENRATH, U.: *On integer stochastic approximation*. *Apl. mat.* 29 (1984), 372–383.
- [32] DUPAČ, V.: *Stochastic approximation*. In: *Handbook of Statistics* (kapitola 23), vol. 4 (ed. P. R. KRISNAIAH, P. K. SEN). Elsevier Science Publ., Amsterdam 1984, 515–529.
- [33] DUPAČ, V., HERKENRATH, U.: *Stochastic approximation with delayed observations*. *Biometrika* 72 (1985), 683 až 685.
- [34] DUPAČ, V.: *K nedožitým šedesátinám profesora Jaroslava Hájka*. *Časopis pěst. mat.* 111 (1986), 436–437.
- [35] DUPAČ, V.: *Quasi-isotonic regression and stochastic approximation*. *Metrika* 34 (1987), 117–123.
- [36] VAŇATOVÁ, L., DUPAČ, V. [kap. 4], KOMAN, M., ŠEDIVÝ, O.: *Seminář a cvičení z matematiky; praktická cvičení*. SPN, Praha 1987.
- [37] DUPAČ, V., HERKENRATH, U.: *A note on stochastic approximation using isotonic regression*. In: *Trans. 10th Prague Conf. on Inform. Theory, Statistical Decision Functions, Random Processes A*. Academia, Praha 1988, 299–304.
- [38] ANDĚL, J., DUPAČ, V.: *An extension of the Borel lemma*. *Comment. Math. Univ. Carolinae* 30 (1989), 403–404.
- [39] CALDA, E., DUPAČ, V.: *Kombinatorika, pravděpodobnost, statistika*. Středoškolská učebnice. JČMF, Praha 1993.
- [40] DUPAČ, V.: *Deset kapitol ze statistiky*. Učebnice pro vyšší odbornou školu ekonomickou. Praha 1997.
- [41] DUPAČ, V., FABIAN, V.: *Nonparametric estimation of a changing function*. *Statist. – Decision* 16 (1998), 215–228.
- [42] DUPAČ, V., FABIAN, V.: *Estimating the global minimizer of a changing function*. In: *Prague Stochastics '98*, vol. I (ed. M. HUŠKOVÁ, P. LACHOUT, J. Á. VÍŠEK). Union of Czech Mathematicians and Physicists, Prague 1998, 113–119.
- [43] HUŠKOVÁ, M., BERAN, R., DUPAČ, V. (eds.): *Collected Works of Jaroslav Hájek*. John Wiley & Sons, New York 1998.
- [44] DUPAČ, V., HUŠKOVÁ, M.: *Pravděpodobnost a matematická statistika*. Skripta MFF UK. Karolinum, Praha 1999.
- [45] ANDĚL, J., DUPAČ, V.: *Extrapolations in non-linear autoregressive processes*. *Kybernetika* 35 (1999), 383–389.

Josef Štěpán

K ŽIVOTNÍMU JUBILEU DOCENTA VÁCLAVA HAVLA

17. listopad je v povědomí studentů psán hned dvakrát. 17. listopadu 1939, tedy před šedesáti lety, došlo ke známým událostem v Opletalově ulici v Praze. Později byl tento den Rooseveltem a Churchillem zvolen jako Mezinárodní den studentstva. 17. listopadu 1989 to byli opět studenti, kteří zahájili nejvýznamnější události v dějinách České republiky v druhé polovině 20. století. Pro studenty Pedagogické fakulty Západočeské univerzity a pro čtenáře Školské fyziky má

17. listopad ještě jeden význam. V tento den roku 1939 se v Kladně narodil Václav Havel, současný děkan Pedagogické fakulty a šéfredaktor časopisu Školská fyzika.

Doc. PaedDr. Václava Havla, CSc., obdivuji pro jeho lidský přístup, zaujetí pro práci a obor. Dodnes vzpomínám na jeho rozsáhlé znalosti, kdy nám byl u tabule schopen odvodit celou řadu složitých vzorců a vztahů bez nutnosti nahlédnout do knih. Jeho reakce na naše nevímy: „To nevádí, tak si to odvoďte!“ nás uváděla do stavu hrůzy, že při odvozování se ukáží naše další neznalosti, často mnohem elementárnější. Brzy jsme začali používat heslo: „Co nevímy, to odvodím.“ Vážím si muže, který nás učil myslet, a jsem rád, že Plzeň má svého Václava Havla, a přeji mu jen to nejlepší do další šedesátky.

Roman Charvát, student pedagogické fakulty učitelství v aprobaci matematika-fyzika v letech 1983–1988, v současné době ředitel Amerického centra v Plzni.

Po skončení povinné školní docházky se stal studentem Střední všeobecně vzdělávací školy ve Stodě, kde v roce 1956 úspěšně maturoval. Jeho nadání a zájem o přírodní vědy ho dovedly do Prahy na přírodovědeckou fakultu Vysoké školy pedagogické, kde také s vynikajícími výsledky v roce 1960 absolvoval obor učitelství pro střední školy se specializací matematika a fyzika. Prvním pedagogickým působištěm našeho jubilanta byla Střední zemědělská škola v Chebu. Jeho píle a zejména cit pro fyzikální experiment neunikly doc. Špeldovi, který v té době již působil na katedře fyziky Pedagogické fakulty v Plzni. Tento vynikající učitel, vědec a hudební teoretik přivedl Václava Havla v roce 1964 na druhé a zatím poslední učitelské působiště, na Pedagogickou fakultu v Plzni, kde již tehdy působili vynikající odborníci, jakým byl například doc. Marek.

Nevšední odborné schopnosti a komplexní hluboké fyzikální znalosti Václava Havla nezůstaly dlouho nevyužity. V roce 1966 si ho jako vědeckého aspiranta vybral prof. Jaromír Brož. Po úspěšně složených zkouškách a před dokončením kandidátské práce kruté zasáhly normalizační praktiky po roce 1968. Pevné a zásadové postoje Václava Havla byly

„oceněny“ znemožněním obhajoby disertační práce, a tak mu na delší dobu zabránily, aby výsledky jeho vědecké, vývojové a zlepšovatelské práce byly oficiálně oceněny vědeckými a vědeckopedagogickými hodnotami. Jeho pracovní nasazení, pedagogické i vědecké výsledky byly však nezpochybnitelné, proto se v roce 1972 stal vedoucím oddělení fyziky katedry matematiky a fyziky. Až v roce 1975 po úspěšné rigorózní zkoušce na Pedagogické fakultě v Plzni získal akademický titul PaedDr. Další postup však byl nemožný, prověřkové stigma bylo limitující.

Snad symbolicky se mu otevřela cesta v den jeho 50. narozenin, 17. listopadu 1989. Vzhledem k tomu, že jeho postoje byly všeobecně známy, stal se členem Akademického fóra a Akademického senátu a významně se podílel na vzniku Západočeské univerzity. V roce 1990 se stal vedoucím katedry obecné fyziky. V roce 1992 úspěšně završil externí vědeckou aspiranturu na MFF UK v Praze obhajobou disertační práce na téma *Modernizované demonstrační a měrné pokusy a jejich didaktické využití ve výkladu stacionárního magnetického pole ve vysokoškolském kurzu fyziky*. Práce *Demagnetizační pole a demagnetizační faktor ve vysokoškolském kurzu fyziky* a její úspěšné obhájení při habilitaci v roce 1995 na Pedagogické fakultě v Českých Budějovicích přinesly Václavu Havlovi vědeckopedagogickou hodnost docenta pro obor didaktika fyziky. V témže roce byl Akademickým senátem zvolen děkanem fakulty, v roce 1998 byl zvolen na další období.

Velkou část svého života věnoval práci v Jednotě českých matematiků a fyziků, kde je více než 35 let členem regionálního (dříve krajského) výboru fyzikální olympiády, což bylo oceněno celou řadou vyznamenání, včetně čestného členství v JČMF. Je členem Komise pro metrologii při Úřadu pro normalizaci a měření. Jedno volební období pracoval ve výboru fyzikálně pedagogické sekce v Praze. V poslední době se zapsal do paměti učitelské veřejnosti jako šéfredaktor časopisu Školská fyzika.

O nevšedním nadání jubilanta svědčí i bohatá publikační činnost: asi 100 článků v různých českých i zahraničních periodikách, na

V roce 1986 jsem byl v prvním ročníku tehdy samostatné Pedagogické fakulty v Plzni a studoval jsem aprobaci matematika-fyzika. Dr. Havel byl v té době vedoucím oddělení fyziky katedry matematiky a fyziky této fakulty a absolvoval s námi laboratorní úlohy z obecné fyziky.

Protože se zajímám o fotografování a chtěl jsem dělat nějakou odbornou práci, vybral jsem si zajímavé a trošku okrajové téma — holografii. Abych nebyl pokládán za někoho, kdo se chce zaobírat věcí, o které kromě pár populárně naučných faktů nic neví, vypůjčil jsem si ve Státní vědecké knihovně dvě publikace na toto téma a dost zevrubně jsem je během několika týdnů přečetl.

Pak jsem se osmělil a šel za dr. Havlem s tím, že bych rád dělal studentskou vědeckou či odbornou práci na toto téma. První otázka byla vcelku praktická — zda bych se chtěl omezit na teorii nebo se pokusit o velice zajímavé experimenty. Konstatoval jsem, že bych si i nějaký pokus představoval. Odpověď byla velice obsáhlá a zhruba v tomto duchu: „To je velice zajímavé. Ovšem pro realizaci pokusů z této oblasti byste potřeboval laborator bez otřesů... , aby nedocházelo ke změně rozměrů sestavy přístrojů o více než... , nejlépe by to šlo zajistit umístěním na žulový nebo betonový podstavec... , odpružený... , ten blok by se dal sehnat takto... Samozřejmě šlo by to i takhle... , protože z teorie vyplývá...“

Abych to shrnul. Naprostou většinu z toho, co já jsem zjistil několikátýdenním studiem, měl dr. Havel již dávno zcela přesně setříděnou v paměti, protože minutu před mým dotazem nemohl vůbec tušit, že se ho na téma holografie budu ptát. Tehdy jsem si poprvé a pak ještě mnohokrát s obdivem uvědomil, jak rozsáhlé, hluboké a systematické jsou fyzikální vědomosti dr. Havla.

I když jsem plánoval, že napíšu pouze vzpomínku, nedá mi to a na závěr si dovoluji doc. Havlovi popřát do dalších let mnoho dobrého.

Václav Kohout, student pedagogické fakulty učitelství v aprobaci matematika-fyzika v letech 1986–1991, nyní vedoucí výroby firmy Litera Plzeň, s. r. o.

20 zlepšovacích návrhů a 3 autorská osvědčení z oboru fyzikálního měření.

Budou-li tento článek číst někteří z několika stovek absolventů, kteří měli možnost Václava Havla poznat, jistě si s námi připomenou jubilanta nejen jako vynikajícího odborníka a pedagoga, ale také jako skvělého člověka s pevnými morálními zásadami, který měl však vždy pro studenty pochopení, zajímal se o jejich studijní i osobní problémy, a kde to jen šlo, pomáhal jim je i řešit. Vzpomene-li si některý z bývalých studentů na vzácné okamžiky, kdy se Václav nad projevenými neznalostmi, zanedbáním nebo nad jiným prohřeškem dokázal rozložit, vzpomene si i na chvíle bezprostředně následující, kdy se studenta vlídně ujal, nepochopenou látku začal podrobně vysvětlovat a prohřešky studenta pomáhal sám odstraňovat.

I my, současní Václavovi kolegové, si nedovedeme jubilanta představit jinak než jako kamaráda, který je ochoten pomoci v jakémkoli problému, bez ohledu na vlastní pracovní vytížení. Musíme si přiznat, že Václavův vztah k práci nás všechny značnou měrou ovlivnil a že ani současné velmi dobré postavení katedry obecné fyziky v okruhu fakult vzdělávajících učitele by bez Václava Havla nebylo takové, jaké je.

Proto ti, milý Václave, přejeme do dalších let pevné zdraví a životní pohodu, abys i po své šedesátce mohl stále působit na další studenty a další kolegy a odhalovat jim tak krásy fyziky, která se stala nejen částí tvého profesního života, ale i tvým koníčkem.

Kolektiv katedry obecné fyziky ZČU

* * *

Mé vzpomínky na Václava Havla se dělí do dvou období oddělených jedenáctiletou přestávkou. V prvním z nich je Václav Havel odborným asistentem katedry fyziky Pedagogické fakulty v Plzni, kde jsem v letech 1965–1969 studoval matematiku a fyziku. Protože jsem coby student zastával funkci pomocného pracovníka katedry, dostával jsem se samozřejmě s V. Havlem do kontaktu častěji než ostatní studenti. Měl jsem tak možnost v neformální a přátelské atmosféře dostat odpověď na spoustu zvědavých otázek mimo rámec běžně vykládané látky, a tak se Václav Havel pro mne stal „živou

encyklopedií fyziky“. Navíc si vždy udělal chvilku na to, aby mi i při nedostatku času vyčerpávajícím způsobem odpověděl. Onen nedostatek času byl tehdy nejčastěji determinován jízdním řádem podvečerních vlaků. A protože Václavu Havlovi jako zanícenému fyzikovi z duše záleželo na tom, aby příslušný problém probral ve všech souvislostech, i s různými zajímavostmi k němu se vztahujícími, vyrazil pak pan odborný asistent na poslední chvíli rychlostí blesku směrem k nádraží Plzeň-Jižní předměstí, aby nezmeškal svůj vlak.

Ve druhém z období zmíněných v úvodu se moje vzpomínky váží k Václavu Havlovi jako doktoru a docentu fyziky a později i děkanovi pedagogické fakulty. Po mé emigraci do Švédska v roce 1972 jsem se mohl vrátit na návštěvu Československa až poté, co jsem v roce 1977 obdržel švédské občanství, a poté, co se mi v roce 1980 podařilo vyplatit se ze státního svazku České republiky. V dubnu 1980 jsem při své první návštěvě české ciziny samozřejmě navštívil i katedru fyziky pedagogické fakulty. To způsobilo na katedře dosti velké zděšení, protože pedagogická fakulta byla v tomto ohledu známa svou zkostnatělostí: například i oficiální návštěvy z NDR musely tehdy předem žádat o povolení ke vstupu do budovy fakulty. A já jsem prostě jen vešel. Nicméně se všichni na katedře ke mně chovali velmi přátelsky. Dr. Havel mi pak před odchodem ještě důrazně radil, abych se při průchodu vrátnicí neřval ani nalevo, ani napravo; a že nakonec vypadám ještě dost jako student a že z toho snad nic nebude. A také nebylo, i když důvody byly zřejmě zcela jiné; StB mne sledovala na každém kroku a měla se mnou „důležitější“ plány, než aby zneužila této záminky k nějakému postihu. Ale to je již jiná kapitola (viz interview F. Spurného: „Čeho se v srdci nevzdáš“ v Nové Pravdě, str. 9 ze 16. a 21. ledna 1992).

Po roce 1989 chodívám za docentem Havlem častěji. Jednak pro mne provedl jedno speciální elektrostatické měření, které bych sotva mohl sám ve Švédsku provést, a elektrostatika byla vždy pro Václava Havla jeho oblíbenou doménou, jeho „koníčkem“ uvnitř fyziky, kde se pohyboval s úplnou suverenitou. *A dále pak se též často stává,*

že mnohý poznatek z fyziky jaksi vypadne z paměti, zvláště pokud patří do podoboru, kterým se člověk zabývá jen málo či vůbec, ačkoliv by vlastně vypadnout neměl. Potom je samozřejmě nejlehčí vyhledat si jej v odborné literatuře sám a znalost si diskrétně obnovit. Ale někdy se tento problém vynoří v souvislosti s tím, že při řešení určitého problému zpochybňuji záměrně řešení již existující. Ale jak si mohu být jistý, že znám všechna ona již existující řešení? Docent Havel mi ovšem i pak — a to nejednou — pomohl, neboť nepřestal být onou „živou encyklopedií“ vysokoškolské fyziky. Samozřejmě, že jsem se předtím ptal i profesorů zdejší (švédské) univerzity v Lundu, ale zjistil jsem, že jsou oním „vypadáváním určitých vědomostí z paměti“ postiženi ještě více nežli já sám, třebaže by tomu tak vůbec nemělo být.

Doc. PaedDr. Václav Havel, CSc., děkan pedagogické fakulty, je člověk čestný, pracovitý, důsledný, náročný k sobě i k ostatním. Je narozen v den, který se zapsal do české historie, a přitom je úplným jmenovcem prezidenta téže země; navíc oslavil Václav Havel své 50. narozeniny v den počátku pádu bolševické totality. Je to až symbolické. A jako astronom mohu předem prozradit ještě jednu věc: v den jeho 60. narozenin se chystá velký ohňostroj. Ne sice v Plzni na nábreží Radbuzy, ale na obloze. Jde o meteorický déšť Leonid, který — pokud se vydaří astronomicky (což není možno zaručit), i co se počásí týče — bývá třikrát za století zcela fascinující podívanou; vstupné je zdarma, počet míst pro diváky neomezen, náklady hradí příroda (= Physis). Meteoroidy vstupují do atmosféry Země s frekvencí až dvou statisiců za hodinu, s téměř maximální teoreticky možnou rychlostí (80 km/s, což znamená urazit vzdálenost Země–Měsíc za 1 hodinu a 20 minut).

A zcela nakonec jedno moje motto (protentokrát výjimečně ne na začátku), které se oslavenci líbilo, a tedy si dovoluji mu jej tímto věnovat: „Současnost je jen krátký okamžik dotyku minulosti s budoucností. Fyzikálně »trvá« jen jedno kvantum (»zrnko«) času ($5 \cdot 10^{-44}$ s), a přesto v ní žijeme celý náš život.“

Takže přeji spoustu kvant současnosti na vědu i v soukromém životě, bez neustálého spěchu na vlak.

PS: A ten ohňostroj aby se vydařil!

Pavel Voráček, doktorand, Astronomiska Institutionen, Lunds Universitet, Švédsko, ... a Váš, celkem vlastně nedávno, student

ŽIVOTNÍ JUBILEUM DOCENTA JAROSLAVA DRÁBKKA

Známý plzeňský matematik doc. RNDr. Jaroslav Drábek, CSc., oslavil v závěru roku 1999 šedesáté narozeniny.

J. Drábek se narodil 18. 11. 1939 v Plzni. Střední školu absolvoval r. 1957 v Rokycanech. V r. 1962 ukončil na MFF UK Praha studium učitelství pro SŠ, obor matematika–deskriptivní geometrie. Po vykonání prezenční vojenské služby v letech 1962–64 nastoupil na SVVŠ v Domažlicích. Zde působil až do konce října 1966 a od 1. 11. téhož roku pak nastoupil jako asistent na katedře matematiky pedagogické fakulty v Plzni. V období 1968–90 byl Jaroslav Drábek odborným asistentem. Stal se známým jako vynikající učitel, člověk, který vychovává především svým osobním příkladem, jako vynikající a přitom skromný odborník.

Odborný zájem J. Drábka se dotýkal zejména topologie, teorie grafů, algebry a didaktiky algebry a posléze se přesunul k filozofickým otázkám matematiky. Je autorem celostátní učebnice Základy elementární aritmetiky pro učitelství 1. stupně ZŠ (spoluautoři K. Křižalkovič, J. Liška, V. Viktora), 2 celostátních skript, 5 fakultních skript a asi 50 článků v časopisech a sbornících.

Řada charakterových předností jubilanta (pracovitost, čestnost, skromnost) dlouho nemohla vykompenzovat tu vadu, že byl nestraníkem. Proto mohl získat další vědecké tituly až v závěru osmdesátých let (kandidátská disertační práce obhájena v r. 1986, habilitace 1990). Ve svobodných poměrech přišla řada funkcí (1989–90 proděkan PEF, 1991–95 děkan pedagogické fakulty, v období 1996–99 předseda AS PEF, v 1997–99 místopředseda AS ZČU a zástupce ZČU v Radě vysokých škol).

„Děkanské“ období Jaroslava Drábka bylo významnou a úspěšnou etapou obnovy a rozvoje pedagogické fakulty. Teprve s odstupem několika let si uvědomujeme, jak velké dílo bylo v těchto letech vykonáno. Neúnavná práce pro dobro celku tehdy přivedla jubilanta až na pokraj zdravotních problémů. Přejeme mu tedy právě pevné zdraví a mnoho sil a úspěchů v jeho vědecké, pedagogické i organizační práci, jakož i v osobním životě.

Jaroslav Hora

DESET LET ODBORNÉ SKUPINY PRO VÝPOČETNÍ STATISTIKU PŘI MVS JČMF

Vážené kolegyně, vážení kolegové,

koncem loňského roku uplynulo deset let od založení odborné skupiny pro výpočetní statistiku při MVS JČ(S)MF. Toto výročí nás mimo jiné přimělo k zamyšlení nad počátky a historií naší odborné skupiny a k rekapitulaci našich výsledků a zároveň nám umožnilo poděkovat těm, kdo významnou měrou přispěli k formování nejen naší odborné skupiny, ale výpočetní statistiky vůbec. Vedle již tradičních zimních/letních škol ROBUST'xx, jež se pod záštitou JČ(S)MF konají od roku 1980 každé dva roky, a pořádání pravidelných seminářů jde především o založení tradice mezinárodních letních škol o výpočetní statistice a o aktivní účast při organizování jiných konferencí.

Při této příležitosti udělila MVS JČMF za zásluhy o rozvoj výpočetní statistiky v Československu pamětní medaile doc. RNDr. Tomáši Havránkovi, DrSc., in memoriam, prof. Antoinu de Falguerolles z univerzity v Toulouse a prof. Natale Carlo Laurovi z Univerzity Federico II v Neapoli.

Zrod výpočetní statistiky v bývalé ČSSR se velice úzce váže především s předčasně zesnulým doc. RNDr. Tomášem Havránkem, DrSc., který se právem řadil mezi významné světově uznávané odborníky v této oblasti. Byl nejen (spolu)autorem více než 100 publikací v daném oboru, ale též školitelem aspirantů a studentů a organizátorem mnoha významných akcí. Mezi těmi, na nichž se více než podstatnou měrou podílel, bych chtěl připomenout především organizaci symposia

COMPSTAT '84, založení semináře JČSMF o aplikované a výpočetní statistice, aktivní účast při organizaci letních/zimních škol ROBUST 'xx či první mezinárodní školy IASC o výpočetní statistice apod. Bez nadsázky je možné konstatovat, že Tomáš Havránek byl u nás v osmdesátých letech „hlavním motorem“ našeho oboru/zaměření.

Vedle již uvedeně odborné činnosti věnoval též mnoho úsilí a práce v národních i mezinárodních odborných organizacích, například v JČ(S)MF, České statistické společnosti a v Board of Directors of the International Association for Statistical Computing (IASC).

Bohužel v roce 1991 Tomáš Havránek po krátké chorobě předčasně skončil ve věku pouhých 44 let na vrcholu svých sil a tvůrčího rozletu. Pevně věříme, že nebýt této předčasné smrti by byl Tomáš Havránek při své aktivitě na výroční medaili navržen již před dvěma lety, kdy by byl oslavil své padesáté narozeniny.

Dalším oceněným je prof. N. C. Lauro z Univerzity Federico II. v Neapoli, který je významným světově uznávaným odborníkem v oblasti výpočetní statistiky. Prof. Lauro je (spolu)autorem více než 150 publikací v daném oboru, školitelem mnoha aspirantů a studentů a organizátorem mnoha významných konferencí. Řadu let byl též vedoucím katedry statistiky a matematiky na své univerzitě. Vedle této odborné činnosti též věnoval mnoho úsilí a práce v mezinárodních odborných organizacích, například jako prezident IASC či viceprezident International Statistical Institute (ISI).

První kontakty členů naší skupiny s prof. Laurem se datují do poloviny osmdesátých let, kdy byl jedním z hlavních organizátorů sympozia COMPSTAT '86 v Římě a umožnil na něm účast mnoha statistikům z Československa. Diskuse vedené na tomto kongresu vedly mimo jiné k jejich vstupu do IASC a de facto též k vytvoření naší odborné skupiny. To přineslo řadě pracovišť přístup k novým informacím a především k časopisům, tehdy v naší zemi nedostupným. A byl to právě prof. Lauro, kdo pro členy nejenom z ČSSR, ale i z celé tehdejší tzv. „východní Evropy“ vyjednal nejenom nižší členské poplatky, ale

kdo je za nás (alespoň částečně) po řadu let hradil.

Po roce 1989, kdy byla řada „dřívějších problémů“ odstraněna, prof. Lauro, který byl v té době prezidentem IASC, podstatnou měrou inicioval a podstatně (morálně i finančně) pomohl s organizací první mezinárodní školy IASC o výpočetní statistice, jež se uskutečnila v Praze. Tyto mezinárodní školy se nyní pravidelně konají každé dva roky a jejich organizátoři jsou známi až do roku 2001. Na většině předchozích letních škol, a doufáme i budoucích, přítom členové naší skupiny vystupovali jako zvaní řečníci.

V současné době probíhá vzájemná výměna zkušeností především formou výměny jak přednášejících, tak postgraduálních studentů a mladých asistentů na Univerzitě Federico II. a Karlově univerzitě v Praze.

Posledním oceněným je prof. de Falguerolles z Univerzity Paul Sabatier v Toulouse. Prof. de Falguerolles je (spolu)autorem více než 100 publikací v daném oboru, školitelem aspirantů a studentů a organizátorem mnoha významných konferencí. Vedle této odborné činnosti věnoval též mnoho úsilí a práce v mezinárodních odborných organizacích, například jako předseda Evropského výboru IASC.

První kontakty členů naší skupiny s prof. de Falguerolles se váží k počátku osmdesátých let, kdy byl jedním z hlavních organizátorů sympozia COMPSTAT '82 v Toulouse a umožnil na něm účast mnoha statistikům z Československa. Diskuse vedené na tomto kongresu mimo jiné v podstatě odstartovaly zájem o výpočetní statistiku u nás. V následujících letech nám prof. de Falguerolles pomáhal především se získáváním chybějící literatury a se zprostředkováváním účasti na zahraničních konferencích.

Po roce 1989 se prof. de Falguerolles, v té době předseda Evropského výboru IASC, více než podstatnou měrou zasloužil především o získání finančních prostředků a stipendií, jež umožnily řadě našich mladých kolegů účast na mezinárodních konferencích a letních školách pořádaných IASC.

Jak jsme již uvedli, jedna z medailí byla in memoriam udělena doc. RNDr. Tomáši

Havránkovi, DrSc., 1947–1991. Při této příležitosti se dne 10. března 1999 konal v ÚIVT ČAV seminář věnovaný jeho památce, kterého se zúčastnilo okolo šedesáti účastníků. Ukázalo se tak, že ani osm let po předčasné smrti T. Havránka na něj lidé nezapomněli. Na tomto semináři vystoupili J. Antoch z MFF UK Praha, P. Hájek, A. Sochorová a V. Šebesta z ÚIVT ČAV, kteří připomněli nejenom některé Havránkovy matematicko-statistické výsledky, ale též jeho výrazné kladné povahové rysy. Vedle této čtveřice se „na dálku“, ale i zblízka přes video zúčastnil též kolega Dan Pokorný z Ulmu, jehož „vzpomínkový“ dopis uveřejňujeme.

Jaromír Antoch,
předseda odborné skupiny
pro výpočetní statistiku při MVS JČMF

* * *

Vážení kolegové, milí přátelé,

jsem nesmírně rád, že matematická vědecká sekce JČMF oceňuje Tomáše Havránka, a jsem zároveň nesmírně smutný, že on u toho není.

Tomáš Havránek byl kdysi vedoucím mé diplomové práce a já se jaksi necítím povolán jeho dílo shrnovat a hodnotit. Dovolte mi proto být dnes obzvláště nesystematický.

Když jsem se s Tomášem Havránkem naposledy setkal v květnu 1991 na konferenci SoftStat v Heidelbergu, vůbec to nevypadalo, že by Tomášovi měly zbývat už jen týdny života. Naopak, sršel energií, plány a nadějemi do budoucna ve všech myslitelných dimenzích. Moje úplně poslední vzpomínka je, že z Heidelbergu, kde se mu velmi líbilo, strašně spěchal, aby byl na víkend u rodiny, a že s velkým zaujetím vybíral dárky pro svou ženu a dva syny.

Zájem publika konference SoftStat byl veliký, když Tomáš hovořil o své metodologii a procedurách pro vyhledávání statistických modelů, adekvátních pozorovaným datům, a nakouzl téma statistických algoritmů na paralelních procesorech. V procedurách, které vymyslel, se potkává algoritmické myšlení se statistickým citem a vlastní filozofií analýzy dat. „Datanalyticky-filozofické“ je

na nich především to, že neústí v jediné optimální řešení, ale že nabízejí pluralitní možné pohledy na data a že nesnímají z uživatele odpovědnost za konečná rozhodnutí.

Na softwarové demonstraci pak předváděl Tomáš PC-verzi GUHA programů a program pro vyhledávání modelů, který z původní verze Davida Edwardse vyvinula Marta Horáková. V sále tentokrát seděla jen hrstka starých přátel přes kontingenční tabulky a muž pověřený hlídáním univerzitního počítače. Ten sledoval předvádění se zájmem, jehož intenzita byla až hádankou. Po demonstraci přišel s tím, že Tomáš vyřešil problémy, se kterými se on už rok velmi trápí, a byl potěšen, že si programy před smazáním z disku smí zkopírovat.

Jedno odpoledne jsme navštívili s Tomášem a kubánským světoběžníkem Julio Valdezem heidelberský zámek, kde je uvnitř největší vinný sud světa a venku dobrý výhled na město, které některými rysy vzdáleně připomíná zmenšenou Prahu. Tomáš se rozhovořil o architektonických stylech a o historii kraje tak zajímavě i zasvěceně, že by se jistě i leckterý z místních obyvatel mohl přiučit. To už byl takový zvyk, pramenící z dávné lásky k historii umění, která se klidně mohla stát místo statistiky jeho osudem.

Předtím jsme se setkali na COMPSTATu v Dubrovniku v září 1990. Při procházce městem vyprávěl o historii vztahů mezi Chorvaty a Srby, začínaje jako vždy od Rakouska-Uherska. Na konferenci v přímořském hotelu vedli Tomáš a Jaromír Antoch horečná jednání ve snaze zajistit Československu dobré postavení v IASC. V oblasti mezinárodních vztahů ve výpočtové statistice byl Tomáš klíčovou osobností, protože ve světě oceňovali jeho matematickou kreativitu, jeho zaujetí pro praktické otázky analýzy dat a jeho snahu o poučení (a ekonomicky poctivé) používání statistického softwaru. V tomto ohledu byl jedné krve mimo jiné s tvůrci systému BMDP, o jehož rozšíření v Československu se podstatně zasloužil, ku prospěchu především kvalitě statistických aplikací. Jak mezinárodně důvěryhodná osobnost Tomáše Havránka, tak BMDP systém, který byl pohlcen a odložen ekonomicky úspěšnějšími, českému statistickému světu chybí.

Tři roky předtím jsme se neviděli vzhledem k tehdejší velké vzdálenosti (v politické metrice) mezi Prahou a Ulmem. Během této doby vznikla jeho kniha o statistice, které se kolegové ujali a uvedli do konečné publikovatelné formy, za což jim budu vysloven co nejvřelejší dík. Četl jsem z ní ještě v Praze první kapitoly, když kniha vznikala, a líbila se mi její koncepce, protože nabízela pohled na analýzu dat v jiné projekci, než je v učebnicích běžné. Tak v jedné kapitole šlo o problematiku popisu jedné pozorované veličiny s využitím přístupů parametrických, robustních i pořadových a byly popsány i explorativní deskriptivní přístupy. Jinde se hovořilo o srovnání dvou skupin atd. Toto členění problematiky odpovídá situacím v životě praktického statistika, který se svého svědomí ptá, jak analyzovat data, která někdo přinesl, a nikoli kde ještě by se dala aplikovat daná třída metod. Kniha sepsaná v tomto duchu může sloužit jako „analýza dat čtená podobně“.

V této oblasti silně ovlivnil všechny, kdo s ním někdy úžeji spolupracovali. Jeden z aspektů tohoto myšlení spočívá ve sféře řekněme statistické etiky. Statistika bývá často vykládána (nestatistiky, ba nematematiky) z pozic silně extrémních, kdy jsou buď jakékoli možné aplikace prakticky zakázány, nebo naopak je pod praporem explorativní analýzy vyzýváno k naprosté anarchii. Neortodoxní přístup je naproti tomu obtížný, neboť vyžaduje na jedné straně informovanost i vzhled do statistických metod, na druhé straně statistickou zkušenost a cit pro data. Tomáš zde jako eticky pozitivní příklad rád uváděl výrok mariášníků z Poláckových Hráčů, že „letný pohled do listu soupeřova napoví víc než dlouhé filosofování“. Přistihl jsem se, že některé Tomášovy věty s oblibou říkám svým studentům, a přistihl jsem je, že se jim líbí.

Havránek se nesmírně zasloužil o dialog analýzy dat jednak s jinými matematickými disciplínami, jednak s biologickými a lékařskými vědami. Vždy se snažil vysvětlovat, ne co všechno hezkého matematická statistika dokáže spočítat, ale které její principy jsou důležité. Tomáš tak přispěl k tomu, že *v Čechách zná každá babka statistiku lépe než*

římský kardinál. Bylo mým životním štěstím, že jsem byl jednou výjimečně ve správném čase na správném místě. Zcela podstatnou část z toho nemnoha, co vím a umím v analýze dat, jsem pochytil od Tomáše na přelomu sedmdesátých o osmdesátých let v době našeho společného působení v Centru biomatematicky ČSAV (založeném M. K. Chytillem).

Jedním z východisek Tomášovy vědecké práce byla teorie mechanizované formace hypotéz (na které spolupracoval zejména s Petrem Hájkem) vycházející z metody GUHA (založili Hájek–Havel–Chytil), ke které Hájek vytvořil obsáhlou neklasickou logickou teorii a které Havránek vdechl matematicko-statistickou a data-analytickou orientaci. Mezi první, z hlediska praktické použitelnosti možná trochu naivní variantou metody GUHA a již zmíněnou Havránkovou vyhledávací procedurou existuje přímá genealogická linie.

Mezinárodní ohlas článků lze sledovat pomocí počítačově prováděné citační analýzy, kterou jsem na Tomášovu žádost v Ulmu nechal provést a jejíž výsledky už Tomáš nedostal. Předběžná analýza odhadla, že počet článků, které Havránkovy práce citují, jde nejméně do stovek.

Vědecké vymýšlení bylo ve středu Tomášova zájmu. Je původcem mnoha nových nápadů a k mnohým druhě inspiroval. S houževnatostí a někdy s až překotnou rychlostí dotahoval své nápady do publikovaných článků. A se stejnou houževnatostí nutil i druhé, aby články, ke kterým je inspiroval, také publikovali. Ani on, ani nikdo z nás netušil, že k tomuto spěchu existuje pádný důvod.

Jsem nesmírně rád, že matematická vědecká sekce Jednoty českých matematiků a fyziků se rozhodla Havránkovo dílo ocenit svou pamětní medailí. Havránek chápal i tu sebeaplikovanější analýzu dat jako nedílnou součást matematiky a hledal souvislosti mezi matematickou statistikou a jinými odvětvími matematiky. Měl matematiku rád. Je hezké, když se láska oplácí.

Dan Pokorný, Ulm, září 91 – březen 99

POČETNICE A MATEMATICKÉ TEXTY RANĚHO NOVOVĚKU

Ve dnech 16. – 18. dubna 1999 se v malém německém městě Annaberg-Buchholz nedaleko českých hranic uskutečnilo vědecké kolokvium s názvem *Rechenbücher und mathematische Texte der frühen Neuzeit*, které se konalo u příležitosti 440. výročí úmrtí světově známého počtáře Adama Riese (1492 až 1559). Celou akci uspořádal Spolek Adama Riese, který v Annabergu působí od roku 1991, společně s Institutem pro dějiny vědy a techniky na Báňské akademii ve Freibergu za přispění městských a krajských orgánů se sídlem v Annabergu.

Velmi pečlivě připravené akce (program kolokvia byl již od listopadu dostupný v síti Internet) se zúčastnilo přibližně 80 odborníků a zájemců o historii matematiky z několika evropských zemí, mezi nimiž byli i čtyři účastníci z České republiky.

Program kolokvia tvořilo 33 přednášek věnovaných především známým i méně známým počtářským mistrům a jejich učebnicím z 15. a 16. století. Uvedme na tomto místě alespoň některé.

O autorovi první německy psané učebnice algebry z roku 1461 Fridericu Amanovi pohovořil ARMIN GERL (Regensburg). Poukázal přitom na vliv této knihy na další německé matematické učebnice 16. století. MENSIO FOLKERTS (Mnichov) seznámil posluchače ve své přednášce věnované Georgu Wendlerovi s požadavky kladenými v první polovině 17. století na budoucí počtářské mistry na univerzitě v Norimberku. HARALD GROPP (Heidelberg) se ve své přednášce zaměřil na matematické dílo Athanasia Kircherera, především pak na jeho přínos k rozvoji kombinatoriky v 17. století.

S prvními holandsky psanými početnicemi seznámil účastníky kolokvia WOLFGANG KAUNZNER (Regensburg). Hlavní pozornost přitom věnoval knize Gielise van den Hoecka. JENS ULFF MØLLER (Lyngby) seznámil posluchače s početnicemi v Dánsku, na Islandu a na britských ostrovech. Upozornil přitom na to, že v severských zemích lidé v minulosti používali k výpočtům neobvyklý „stodvacítkový“ početní systém.

Z hlediska české matematiky byly zajímavé dvě přednášky. O Jiřím Goerlovi

z Goerlštejna, jehož původně německy tištěná aritmetika z roku 1577 vyšla později ve třech českých vydáních, pohovořil krátce ve své druhé přednášce WOLFGANG KAUNZNER. GERLINDE FAUSTMANNOVÁ (Wiener Neustadt) v zajímavé přednášce vzpomněla život a dílo Joosta Bürgiho (1552–1632), který v letech 1604–31 působil v Praze.

Součástí kolokvia byl i bohatý doprovodný program. V první den kolokvia měli účastníci možnost navštívit historicky cenný kostel sv. Anny a ve večerních hodinách zhlédnout divadelní představení Moliérova *Lakomce*. V sobotu odpoledne pak všichni účastníci společně navštívili Muzeum Adama Riese, kde má současně i sídlo Spolek Adama Riese. Ve zdejší počtářské škole se měli možnost „zdokonalit“ v počítání na línách. Ve večerních hodinách pak přijal účastníky kolokvia starosta města Annaberg-Buchholz.

Pavel Šišma

HISTORIE MATEMATIKY, SCHMOCHTITZ 1999

Ve dnech 2.–6. června 1999 se konalo ve Schmochtitz nedaleko Budyšina (Bautzen) 6. zasedání Oborové sekce pro historii matematiky při Deutsche Mathematiker-Vereinigung. Zasedání se zúčastnilo přibližně 80 účastníků ze šesti zemí. Díky finanční pomoci ze strany Ministerstva pro vědu a umění spolkové republiky Sasko se akce mohla zúčastnit početná skupina účastníků z Polska, Maďarska a České republiky. Většinu mezi třinácti účastníky z České republiky tvořili postgraduální studenti oboru Obecné otázky matematiky a informatiky z Prahy a Brna.

Na programu jednání bylo 47 přednášek, které probíhaly často paralelně na dvou přednáškových místech. Z přednesených příspěvků upozorníme alespoň na některé. R. TOBIES (Kaiserslautern) v úvodní přednášce celého jednání vzpomněla 150. výročí narození Felixe Kleina. Přednášky M. TOEPPELLA (Lipsko) a P. SCHREIBERA (Greifswald) připomněly 100. výročí vydání knihy Davida Hilberta *Grundlagen der Geometrie*. W. WIĘŚLAW (Wrocław) pohovořil o reformě vzdělávání v Polsku v 18. století. K. MAČÁK (Liberec) se věnoval počátkům kombinatoriky v pracích jezuitských matematiků.

J. LUDVÍKOVÁ (Praha) seznámila účastníky se životem a dílem pražského matematika Georga Picka. H. DURNOVÁ (Brno) v přednášce, zabývající se historií problému nalezení minimální kostry ohodnoceného grafu, připomněla význam práce Otakara Borůvky. Přínosu Matyáše Lercha v teorii čísel věnoval svoji přednášku K. LEPKA (Brno). H. BECKER (Göttingen) seznámil účastníky zasedání s cíli a současným stavem dvou projektů, na kterých se podílí univerzitní knihovna v Göttingen. *Jahrbuch-Projekt* spočívá v převedení všech ročníků referativního časopisu *Jahrbuch über die Fortschritte der Mathematik* do elektronické podoby a *EULER-Projekt* ve vytvoření celoevropského matematického informačního systému.

Závěrečné dva dny jednání byly věnovány problematice vyučování matematiky na vysokých technických školách. Z. CRKALOVÁ (Praha) se zabývala stavem vyučování matematiky na těchto školách v Rakousku-Uhersku v 60. letech minulého století. Historii vyučování matematiky na technice v Drážďanech byly věnovány přednášky

W. VOSSOVÉ, P. MEINHOLDA a T. RIEDRICH (všichni Drážďany). G. FÜHRER-NAGY (Sopron) seznámila posluchače s vyučováním matematiky na univerzitě v Sopronu, která je jednou z pokračovatelek tradic Báňské akademie v Banské Štiavnici. P. ŠIŠMA (Brno) pohovořil o personálním obsazení kateder matematiky na německé technice v Brně.

Součástí doprovodného programu akce bylo vystoupení místního srbského kulturního tělesa *Sprjewjan*, přednáška H. WUSINGA (Lipsko) věnovaná matematice na poštovních známkách a návštěva blízkých Drážďan. Zde měli účastníci kromě prohlídky samotného města možnost navštívit výstavu *Mathematica rara* v Saské zemské knihovně v Drážďanech, kde viděli i originály mayského kodexu, kterému byla v průběhu zasedání věnována rovněž jedna přednáška (A. FULSA). V Drážďanech navštívili též sbírku starých instrumentů matematickofyzikálního charakteru v Matematickofyzikálním salónu ve Zwingu.

Pavel Šišma

JUBILEA

60 let

Doc. RNDr. FRANTIŠEK KRUTSKÝ, CSc.
(Olomouc)
3. 1. 2000

Mgr. MILAN RAKUŠAN (Olomouc)
9. 1. 2000

Doc. Ing. ŠTEFAN ZAJAC, CSc. (Praha)
11. 1. 2000

VĚRA RENCOVÁ (Praha)
14. 1. 2000

PhDr. KAREL KARAFIÁT (Olomouc)
17. 1. 2000

PaedDr. ZDENĚK KALÍK (Zlín)
25. 1. 2000

Doc. RNDr. JIŘÍ KOBZA, CSc. (Olomouc)
29. 1. 2000

Prof. RNDr. PETR HÁJEK, DrSc. (Praha)
6. 2. 2000

Doc. RNDr. STANISLAV NEŠPŮREK, DrSc.
(Praha)
10. 2. 2000

VĚRA MÍKOVÁ (Plzeň)
12. 2. 2000

Doc. RNDr. IGOR BARTOŠ, DrSc. (Praha)
16. 2. 2000

PaedDr. JANA KOLOUCHOVÁ (Plzeň)
18. 2. 2000